

VI. IN MEMORIAM

Władysław Sobociński (1913–1995)

Wbrew wszelkim przeszkodom i trudnościom osiągnął jedyny cel swego życia i poświęcił się mu w całości: pracy naukowej. Powiedziała o Nim Katarzyna Sójka – Zielińska: „Należał do zanikającej już generacji uczonych, którzy potrafili się poświęcić twórczości naukowej bez reszty, czyniąc z niej cel całego życia. Był człowiekiem encyklopedycznej wiedzy i erudycji a przy tym benedyktyńskiej pracowitości i rzadkiej skromności osobistej”¹.

Aby dojść do stanowiska naukowego, przeżyć musiał drogę od szkoły podstawowej aż do studiów uniwersyteckich w pełni o własnych siłach, nie mogąc liczyć na pomoc rodziny, podejmując długoletnie, bezpłatne stanowiska, jeśli tylko zbliżały Go do upragnionego celu. Jak wielu z Jego pokolenia, przerwał studia w czasie wojny, by służyć narodowi, narażając wolność, a nawet i życie. Powrócił do pracy naukowej po wojnie, mimo kłopotów materialnych i przeszkód biurokratycznych, mimo słabego, coraz bardziej pogarszającego się stanu zdrowia. Cierpiąc na chroniczną astmę z powikłaniami, pracował w sytuacji, kiedy sam oddech wymagał wysiłku fizycznego, a nieodłączny od atmosfery archiwum czy biblioteki kurz pogłębiał Jego cierpienia. Liczyć jednak mógł zawsze na oddaną pomoc swej małżonki Kazimieri, która prócz obowiązków pani domu i troskliwej pielęgniarki, pełniła funkcje asystentki i bibliotekarki, dostarczając Mu – ilekroć czuł się źle, iż nie był w stanie wyjść z domu – wszelkich potrzebnych książek, pomagając w studiach.

Urodził się w Bodzechowie nad Kamienną 17 stycznia 1913 roku, w wielodzietnej i bardzo niezamożnej rodzinie robotniczej. Do szkoły chodził na piechotę do odległego o 5 km Ostrowa Świętokrzyskiego, ukończył następnie Instytut Administracji Gospodarczej w Krakowie. Była to jednak szkoła zawodowa; podjąwszy decyzję wpisania się na Uniwersytet, musiał eksternistycznie uzupełnić maturę, co uczynił w 1933 roku. Od tego też roku studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, osiągnąwszy magisteriat w 1937 r.

Natychmiast po zaliczeniu wykładu z *Historii ustroju Polski* wpisał się na seminarium profesora Stanisława Kutrzeby. Uczony ten poznał się na walorach swego seminarzysty i podsunął mu temat pracy, godny co najmniej doktoratu. Tak powstało dzieło *Pakta konwenta – studium z historii prawa polskiego*, do dziś stanowiące ostatnie słowo nauki w tym zakresie. Stało się też ono później podstawą przewodu doktorskiego, zakończonego promocją 11 czerwca 1938 r. Bezpośrednio po magistracie podjął pracę w Seminarium Historyczno-Prawnym Uniwersytetu Jagiellońskiego jako asystent wolontariusz (to jest nie otrzymujący wynagrodzenia), uczęszczał też na bezpłatną aplikację sądową. Jedynym Jego źródłem utrzymania w czasie studiów i aż do początku wojny były stypendia i zasiłki, jakie załatwiał Mu Stanisław Kutrzeba.

Owa praca w sądzie kontynuowana jeszcze przez kilka miesięcy po wybuchu wojny, uchroniła Go przed aresztowaniem 6 listopada 1939 roku; nie zdążył bowiem na ów słynny „wykład”

¹ K. Sójka-Zielińska, *Profesor Władysław Sobociński 1913–1995* (Studia Iuridica t. XXXI, Warszawa 1996, s. 239).

Obersturmbannführera Müllera, zakończony uwięzieniem wszystkich obecnych na nim pracowników naukowych. Opuścił potem Kraków i pracował oficjalnie jako nauczyciel w Ostrowcu Świętokrzyskim, konspiracyjnie zaś prowadził „komplety” w zakresie programu Liceum Handlowego. W nadmiarze obowiązków oficjalnych i tajnych znajdował czas na utrzymywanie stałych kontaktów z profesorem Kutrzebą, po jego powrocie z Sachsenhausen.

Po wojnie powrócił do Krakowa i od 1 września 1945 r. pracował jako starszy asystent, a od 1 grudnia tegoż roku jako adiunkt w Seminarium Historyczno-Prawnym przy Katedrze Prawa Kościelnego, pod kierunkiem przybyłego z emigracji profesora Adama Vetulaniego. Był ostatnim z uczniów Stanisława Kutrzeby, bowiem ten uczony, nie odzyskawszy już zdrowia zniszczonego w obozie i podczas dalszych przeżyć okupacyjnych, zmarł 7 stycznia 1946 r.

Władysław Sobociński habilitował się 24–28 czerwca 1949 r., na podstawie pracy *Historia rządów opiekuńczych w Polsce* (Poznań 1949). Recenzentami w tym przewodzie byli profesorowie Adam Vetulani, Marian Zygmunt Jedlicki, Michał Patkaniowski i Zygmunt Wojciechowski. Wszystkie recenzje były bardzo pozytywne². Mimo jednomyślnej uchwały Rady Wydziału, habilitant doczekał się zatwierdzenia habilitacji dopiero po dwu latach. Od 1 września 1951 r. pełnił funkcję zastępcy profesora historii ustroju i prawa polskiego, a od 22 maja 1954 r. – profesora nadzwyczajnego. Zająć dydaktycznych ze studentami prowadził wówczas niewiele z uwagi na zły stan zdrowia, ale służył zawsze pomocą seminarzystom i asystentom w formie konsultacyjnej; piszący te słowa nieraz z tej pomocy korzystał.

Pogłębiająca się choroba, trudna do pohamowania w wilgotnym i nieprzewiewnym klimacie Krakowa, skłoniła Władysława Sobocińskiego do złożenia prośby o przeniesienie do zdrowszej dlań Warszawy, Rada Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego uchwałą z 16 października 1957 roku, „zważywszy na stan zdrowia profesora Władysława Sobocińskiego, jednogłośnie uchwaliła poprzeć Jego prośbę o przeniesienie do Katedry Historii Państwa i Prawa Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Czyni to z żalem, lecz w nadziei, że zmiana stałego miejsca pobytu przyczyni się do poprawy Jego stanu zdrowia”³.

Stało się tak istotnie, choć niestety na kilka zaledwie lat. Od początku roku akademickiego 1958/59 znalazł się Władysław Sobociński w Warszawie, na stanowisku kierownika Katedry Historii Porównawczej Prawodawstw Słowiańskich, przez co uznany został za następcę znakomitego uczonego polskiego XIX wieku, Wacława Aleksandra Maciejowskiego. Jednocześnie, choć z nominacją od 1954 roku, pracował w Zakładzie (późniejszym Instytucie) Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, gdzie przygotowywał materiały do III tomu syntetycznego opracowania *Historii państwa i prawa Polski*, pod redakcją Juliusza Bardacha. W 1968 r. przeniesiony został do Zakładu Powszechnej Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Tamże doczekał się – po niemal ćwierćwieczu od ostatniego awansu – tytułu profesora zwyczajnego. Trudności, jakie Mu władze ministerialne stawiały, nie były wynikiem Jego programowego wręcz uchylania się od wszelkiej działalności polityczno-ideologicznej; zarzucano Mu natomiast, iż nie prowadził zająć dydaktycznych. W 1983 r. przeniesiony został w stan spoczynku.

Ogromny dorobek naukowy Władysława Sobocińskiego, dwukrotnie już prezentowany na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”⁴, zawiera dwieście kilkadziesiąt prac opublikowanych drukiem. Do tego dodać należy wiele opracowań nie przeznaczonych do druku (opinie w przewodach doktorskich, habilitacyjnych i profesorskich, recenzje wydawnicze), nie dokończonych a także znaczną ilość materiałów rękopiśmiennych, w rozmaitych stadiach opracowania, które – odpowiednio uporządkowane i zarchiwizowane – posłużą pomocą badaczom z następnych pokoleń. Poniższe omówienie obejmuje z konieczności tylko prace opublikowane drukiem.

² Archiwum U. J. w Krakowie, S. II. 619, oraz akta Wydziału Prawa.

³ Tamże, S. II. 619.

⁴ Por. zestawioną przez G. Bałtrusząjtyś, *Bibliografię prac naukowych profesora Władysława Sobocińskiego*, CPH t. XXXVIII, 1986, z. 1 s. 11–26, oraz poniższe jej uzupełnienie. Pełną informację o cytowanych tu pracach znajdzie czytelnik w tejże bibliografii, pod odpowiednimi datami.

Na dorobek ten składają się monografie, rozprawy i artykuły, komunikaty, biogramy oraz znaczna ilość artykułów recenzyjnych. Tę bowiem formę publikacji – jak słusznie już w literaturze zauważono⁵ – Władysław Sobociński uprawiał najczęściej, reagując na wszystkie godne uwagi publikacje w zakresie polskiej i ościennej historii państwa i prawa. Jego artykuły recenzyjne nie są publikacjami o charakterze czysto informacyjnym, lecz głębokimi studiami, sytuującymi badany problem w ogólnej periodyzacji dziejów państwa i prawa, we właściwie nakreślonym ustroju społecznym, w ramach szczegółowo przedstawionej organizacji instytucji państwowych. Przynoszą też szereg, nieraz bardzo drobiazgowych, korekt i uzupełnień.

Pośród tych artykułów recenzyjnych, a także innych omówień i wypowiedzi, istotne miejsce zajmują te, które dotyczą publikacji podręcznikowych i ujęć syntetycznych. Znajduje się tu więc omówienie ósmego wydania zasłużonej ongiś *Korony* czyli Stanisława Kutrzeby *Historii ustroju Polski* (1950). Kiedy w 1953 r. podjęto pracę zbiorową nad syntezą *Historii państwa i prawa Polski*, Władysław Sobociński kierował do 1963 r. studiami poświęconymi okresowi od rozbiorów do uwłaszczenia włościan, skupiając wokół siebie grono badaczy, zajmujących się tą epoką. Uznał jednak wówczas, iż zanim przystąpi się do syntezy, należy wypełnić najistotniejsze luki; wtedy też poświęcił się monograficznym studiom nad ustrojem i prawem Księstwa Warszawskiego. Ów tom III *Historii państwa i prawa Polski*, przy opracowaniu koncepcji którego miał swój poważny udział, ukazał się drukiem dopiero w 1981 roku.

Omówienie całości dorobku Władysława Sobocińskiego ograniczyć pragnę do czterech wielkich dziedzin, a to: historii ustroju I Rzeczypospolitej, dziejów wymiaru sprawiedliwości łącznie z prawem sądowym, historii źródeł prawa oraz historii myśli prawniczej i nauki prawa.

Historię ustroju I Rzeczypospolitej, w szerokim znaczeniu terminu „ustroju”, zajął się z inspiracji Stanisława Kutrzeby, publikując wspomniane już opracowanie *Pakta konwentu*. Niestety, książka ta zeszła z pras drukarskich w 1939 r. już po wybuchu wojny: rozproszona została po bibliotekach niewielka część jej nakładu i stanowi ona dziś rzadkość bibliograficzną. Kontynuację tego nurtu badawczego stanowiła rozprawa poświęcona Artykułom Henrykowskim: *O ustawie konstytucyjnej państwa polskiego z 1573 r.*, którą rozpoczął autor niemal pół wieku trwającą współpracę z „Czasopismem Prawno-Historycznym” – opublikował ją bowiem w pierwszym zeszycie *Czasopisma*, w 1948 roku. Tu też zaliczyć należy dysertację habilitacyjną *Historia rządów opiekuńczych w Polsce* (na łamach *Czasopisma* i osobno, Poznań 1949), a także liczne i obszerne recenzje poświęcone dziejom Śląska (1949), Dominium warszawskiego (1950), sejmiku generalnego mazowieckiego (1951), prawom kardynalnym (1953), miastom prywatnym (1955).

Nie rezygnując z pola badawczego I Rzeczypospolitej, przesunął z czasem swoje zainteresowania ku czasom porozbiorowym; wiązało się to z przeniesieniem się do Warszawy, bliżej zbiorów archiwalnych i bibliotecznych, bogatych w materiały dotyczące Księstwa i Królestwa Polskiego. Tam powstała fundamentalna *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego* (Toruń 1964). Badania te pogłębiał do końca życia, obejmując nimi zarówno ustrój, jak sądownictwo i prawo, z uwzględnieniem wpływów francuskich⁶. Nie pozostawił też na uboczu ziem polskich zaboru pruskiego oraz Królestwa Polskiego⁷.

⁵ Por. H. Izdebski; *Władysław Sobociński – życie i dzieło* (CPH t. XXXVIII, 1986, z. 1, s. 5).

⁶ Co do historii ustroju por.: *Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie*, 1965; *W sprawie historii ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, 1966; *Struktura społeczno-gospodarcza Księstwa Warszawskiego*, 1971; *Z problematyki administracji terytorialnej Księstwa Warszawskiego*, 1976; *Polityczno-prawna sytuacja kościoła w Księstwie Warszawskim*, 1968.

⁷ Por.: *Prusy Południowe w porozbiorowych dziejach państwa i prawa Polski*, 1958; rec. z J. Wąsickiego: *Ziemie polskie pod zaborem pruskim*, 1958; *O stanie wyjątkowym w Królestwie Polskim w latach sześćdziesiątych XIX w.*, 1973 r.; *Represje wojskowo-policyjne i stan wojenny w Królestwie Polskim*, 1973; *Dzieje rządów narodowych Polski z lat 1863–64*, 1981 r.; *O władzy naczelnej w powstaniu styczniowym*, 1981; *Studia z dziejów miast Królestwa Polskiego w XIX w.*, 1986; rec. z A. Korobowicza i W. Witkowskiego; *Ustrój i prawo na ziemiach polskich od zaborów do odzyskania niepodległości*, 1994.

Drugie pole badawcze, to dzieje wymiaru sprawiedliwości oraz prawa sądowego; poza nie-licznymi tekstami poświęconymi I Rzeczypospolitej⁸, to studia obejmujące czasy porzeczności. Są to bądź uwagi ogólne (np. *Sąd i prawo w Polsce pod zaborami*, 1967 r.; *Ze studiów nad historią przestępczości w Polsce XIX w.*, 1985; *Stan badań i perspektywy studiów nad przestępczością w Księstwie Warszawskim*, 1986 r. bądź studia bardzo szczegółowe, oparte na materiałach praktyki sądowej, krok za krokiem podsumowujące teorię i praktykę wymiaru sprawiedliwości.⁹ Sądzić wolno, iż po tych studiach – które ujęte razem, złożyłyby się na ogromną monografię poświęconą sądownictwu Księstwa Warszawskiego – niewiele nowego da się jeszcze na ten temat powiedzieć. Nieco mniej uwagi poświęcił autor sądownictwu Królestwa Polskiego¹⁰.

Studia w zakresie historii źródeł prawa, stanowiące już naczyną część monografii poświęconej Paktom konwentom, to po większej części recenzje wydawnicze takich edycji jak „Acta Tomiciańska” (1954 r.), „Akta sejmikowe województwa krakowskiego” (1955 r.), „Źródła do historii miast łódzkiego okręgu przemysłowego” (1960 r.), „Diariusz sejmu z 1811 r.” (1983, 1985 r.). Publikował też swoje uwagi w sprawie wartości badawczej archiwaliów sądowych (1973 r.), współpracował także przy edycji „Ustawodawstwa Księstwa Warszawskiego” (1964, 1967, 1969 r.).

Historia myśli prawniczej i nauk prawnych to studia nad Memoriałem Ostroroga na tle początków reformacji w Polsce (1957, 1958, 1959, 1979 r.), prace poświęcone Kallimachowi i jego roli w ideologii państwowo-prawnej polskiego Odrodzenia (1953, 1954 r.), Fryczowi Modrzewskiemu (1957 r.), problematyce tolerancji i wolności sumienia w Polsce XVI–XVII wieku (1959, 1971). Recenzował też publikacje poświęcone Pawłowi Włodkowicowi i Stanisławowi ze Skarbimierza (1955), zabierał głos w dyskusji nad poglądami Monteskiusza (1956). Do tego też kierunku badań zaliczyć należy uwagi poświęcone nauce historii prawa (1949, 1964), wspomnienia dotyczące pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim (*Studia prawnicze i początki pracy w U. J.*, 1988). Wreszcie stwierdzić należy, iż Polskiemu Słownikowi Biograficznemu dostarczył około 40 życiorysów prawników polskich, głównie z XVIII i XIX wieku; biogramy te napisane są z niezwykłą dokładnością i drobiazgową informacją. W tej też kategorii prac zamieścić należy wspomnienie o profesorze Tadeuszu Menclu (1989).

W zjazdach, kongresach, konferencjach Władysław Sobociński nie uczestniczył. Utrudniał Mu to zarówno zły stan zdrowia, jak i nieśmiałość usposobienie. Warto przypomnieć, iż kiedy 17 stycznia 1983 roku Instytut Historyczno-Prawny Uniwersytetu Warszawskiego urządził uroczyste posiedzenie z okazji 70-lecia profesora Władysława Sobocińskiego, Jubilat, wymawiając się

⁸ Por.: rec. z K. Kolańczyka: *Najdawniejsze polskie prawo spadkowe*, 1948; *Formulka, „listu urodzaju” i zwolnienia z poddaństwa w XVI w.*, 1953.; *O historii sądownictwa w Polsce magnackiej XVIII w.*, 1961.

⁹ Por.: *Relacje o procesach – dwa procesy z czasów Księstwa Warszawskiego*, 1963; *Nowe polskie i zaborcze sądownictwo w Polsce porzeczności*, 1966; *Sądownictwo Księstwa Warszawskiego a problem kasacji*, 1982; *Mecenasi przy Sądzie Kasacyjnym Księstwa Warszawskiego*, 1983; *Z zagadnień prawa chełmińskiego i zachodniopruskiego w Księstwie Warszawskim*, 1986; *Z zagadnień judykacyjno-źródłoznawczych w historiografii Księstwa Warszawskiego*, 1987; *Kasacja a restytucja w systemie sądowniczym Księstwa Warszawskiego*, 1988; *Sprawy „warszawskie” przed Sądem Księstwa Warszawskiego*, 1990; *Sprawy „galicyjskie” przed Sądem Kasacyjnym Księstwa Warszawskiego*, 1992; *Prokuratura Sądu Kasacyjnego w Księstwie Warszawskim* (monografia, Toruń 1993). Na około dwa tygodnie przed zgonem przysłał Władysław Sobociński piszącemu te słowa nie dokończony maszynopis pracy, z prośbą o jej publikację w Krakowie. Ukaże się ona w Zeszytach Naukowych U. J. pod tytułem: *Sprawy galicyjskie przed Sądem Kasacyjnym Księstwa Warszawskiego. Odwołania w sprawach karnych* (w 1997 r.).

¹⁰ Por.: *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w Królestwie Polskim i w Rosji do rosyjskiej reformy sądowej*, 1966; *Z dziejów prac kodyfikacyjnych dla Królestwa Polskiego i Rosji*, 1967; *Zagadnienie reformy sądowej i sądów gminnych w Królestwie Polskim*, 1970; *Zapomniane prawo o organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim z 1855 r.*, 1970.

złym stanem zdrowia, odmówił udziału w uroczystości i poprosił o zastępstwo swą Małżonkę¹¹. W życiu naukowym historycznym i historyczno-prawnym brał jednak czynny udział korespondencyjnie. Ta forma wypowiedzi pozwalała Mu wyrazić się jaśniej i nieraz bardziej stanowczo, niż byłby to w stanie uczynić podczas bezpośredniej dyskusji. Prowadził bowiem stałą korespondencję z wieloma – nieraz znacznie od siebie młodszymi – kolegami, w której zarówno referował swoje badania, jak i udzielał rad oraz pomocy, do której zawsze, odrywając się od własnych badań, był gotów.

Zmarł 3 czerwca 1995 roku. Powiedzieć o Nim winniśmy: *vitam impendit vero*.

STANISŁAW GRODZISKI (Kraków)

BIBLIOGRAFIA PRAC NAUKOWYCH PROFESORA WŁADYSŁAWA SOBOCIŃSKIEGO CZ. II – LATA 1986–1995

(Bibliografia prac Profesora za lata 1938–1985 została opublikowana – z okazji jubileuszu Jego siedemdziesięciolecia – w Czasopiśmie Prawno-Historycznym t. XXXVIII – z. 1 s. 11. Publikując – z chwilą śmierci Profesora – część II bibliografii zachowujemy ciągłość numeracji pozycji.)

1986

- 201 – *Polityczno-prawna sytuacja kościoła katolickiego w Księstwie Warszawskim* – Kwartalnik Historyczny 1986, z. 2, s. 425 i 452.
- 202 – *Stan badań i perspektywy studiów nad przestępczością w Księstwie Warszawskim* – Przegląd Historyczny t. LXXVII, 1986, z. 4, s. 733–743.
- 203 – *Studia z dziejów miast Królestwa Polskiego w XIX wieku (1866–1869)* w: Państwo, Kościół, Niepodległość; [Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Władysławowi Rostockiemu] – Rozpr. Wydz. Hist.-Filolog. IN KUL, 54. Lublin 1986, s. 289–308.
- 204 – *Z dziejów prawa chełmińskiego i zachodniopruskiego w Księstwie Warszawskim* – Acta Univ. Wratisl. Nr 823., Prawo t. 137, Wrocław 1986, s. 3–52.; Zsfg.
- 205 – Pułjanowski Antoni (poł. XIX – po 1920) – Polski Słownik Biograficzny t. 29, s. 404–405.
- 206 – Pyrowicz Stanisław (1848–1916) – Polski Słownik Biograficzny t. 29, s. 514–515.
- 207 – Radgowski Stanisław Antoni (1823–1895) – Polski Słownik Biograficzny t. 29, s. 689–690.
- 208 – Radoszewski Józef (1791–1831) – Polski Słownik Biograficzny t. 29, s. 750–751.

1987

- 209 – *Z zagadnień judykacyjno-źródłoznawczych w historiografii Księstwa Warszawskiego*. w: Miscellanea Juridico-Historica Gedanensia [księga pam. prof. dr. hab. Edwina Rozenkranca] Pol. Tow. Nautologiczne, Zespół badawczy Pomorza, Koszalin, 1987, s. 313–391.
- 210 – Radziszewski Franciszek (1798–1869) – Polski Słownik Biograficzny t. 30, s. 118–119.
- 211 – Rakowiecki Ignacy Benedykt (1783–1837) – Polski Słownik Biograficzny t. 30, s. 506–508.

¹¹ CPH t. XXXVIII, 1986, z. 1 s. 250–251.

1988

- 212 – *Kasacja a restytucja w systemie sądowniczym Księstwa Warszawskiego* – Annales UMCS Lublin – Polonia vol. XXXV, 5 sectio G 1988, s. 97–133.
- 213 – *Studia prawnicze i początki pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim, lata 1933–1945* – Krak. Studia Prawn. R. 21; 1988 s. 177–216.
- 214 – Rogoziński Jan Tadeusz (1825–1883) – Polski Słownik Biograficzny t. 31, s. 466.
- 215 – Rogoziński Michał Hieronim (1827–1896) – Polski Słownik Biograficzny t. 31, s. 468–469.
- 216 – Rogoziński Wojciech (1786–1879) – Polski Słownik Biograficzny t. 31, s. 473–474.

1989

- 217 – *Tadeusz Mencil (1912–1987)* – Czas. Pr.-Hist. t. 41: 1989, z. 1, s. 223–229.
- 218 – Rosiński Feliks (1797–1873) – Polski Słownik Biograficzny t. 32, s. 92.

1990

- 219 – *Sprawy „warszawskie” przed Sądami Księstwa Warszawskiego* – Przegląd Historyczny t. LXXXI 1990, z. 3–4, s. 611–623.

1991

- 220 – Rupiński Franciszek Ludwik Jan (1778? – po 1829) – Polski Słownik Biograficzny t. 33, s. 108–109.
- 221 – „*Zachłanny Ojczym*” – Rocznik Warszawski.
- 222 – rec.: Bank Polski 1828–1885. Dla upamiętnienia 160 rocznicy otwarcia Banku Polskiego. Warszawa 1988 – Kwart. Hist. r. 98: 1991 nr 4, s. 152–157.

1992

- 223 – *Sprawy galicyjskie przed Sądem Kasacyjnym Księstwa Warszawskiego*. – Zesz. Nauk. UJ, Prace Prawnicze, z. 141, 1992, s. 95–124.
- 224 – Rzempoluski Antoni (ur. u schyłku XVIII w. – zm. po r. 1840) – Polski Słownik Biograficzny t. 34, s. 17–18.
- 225 – Rzętkowski, (Rządkowski, Rzątowski, Rzędkowski) Walenty (zm. 1813) – Polski Słownik Biograficzny t. 34, s. 196–197.

1993

- 226 – *Prokuratura Sądu Kasacyjnego w Księstwie Warszawskim*. Tow. Nauk. w Toruniu, t. XX Studia Iuridica z. 1, Toruń, 1993, s. 120.

1994

- 227 – rec.: Artur Korobowicz, Wojciech Witkowski, *Ustrój i prawo na ziemiach polskich od zaborów do odzyskania niepodległości*. Lublin 1994. Lubelskie Towarzystwo Naukowe s. 228 – Państwo i Prawo, r. XLIX, 1994, z. 11, s. 76–79.

Jacek Jędruch (1927–1995)

Dnia 17 marca 1995 r. w Atenach w Grecji poniósł śmierć wskutek tragicznego wypadku dr Jacek Jędruch, emigracyjny historyk polskiego parlamentaryzmu, skarbnik międzynarodowej zasłużonej organizacji naukowej International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions. Jego śmierć stanowi dla nauki polskiej bolesną stratę. Utraciła w jego osobie zdolnego badacza a nadto niezwykle kompetentnego popularyzatora wiedzy o przeszłości polskiego parlamentaryzmu na Zachodzie.

Droga życiowa dra Jędrucha miała swój początek w Polsce. Urodzony w Warszawie 22 lutego 1927 r., jako nastolatek wstąpił do Armii Krajowej. Ścigany przez powojenne władze bezpieczeństwa, w 1946 r. wyemigrował do Anglii, skąd po dwóch latach przeniósł się do USA. Po studiach w zakresie mechaniki w Northeastern University, poświęcił się inżynierii nuklearnej. Z tego zakresu uzyskał w słynnym Massachusetts Institute of Technology w 1956 magisterium, a z kolei w 1966 r. w Pennsylvania State University doktorat.

Jako znawca techniki nuklearnej, dr Jędruch uczestniczył w wielu odpowiedzialnych i zakrojonych na daleką przyszłość projektach badawczych i technicznych, podejmowanych przez czołowe firmy amerykańskie, takie jak Westinghouse, Ebasco Services and Raytheon Engineers and Constructors. Tytułem przykładu wystarczy wymienić jego współudział w przygotowywaniu projektu konstrukcji silnika jądrowego dla zastosowań kosmicznych. W dziedzinie techniki dr Jędruch pozostawił po sobie ponad 60 publikacji oraz książkę pt. „Nuclear engineering, data bases, standards and numerical analysis”.

Do zainteresowania się historią Polski a zwłaszcza przeszłością jej instytucji parlamentarnych skłoniła dra Jędrucha głęboka miłość do kraju rodzinnego – Polski. „Polska ma wspaniałą przeszłość i wielki wkład w rozwoju konstytucjonalizmu i demokracji – mówił osobiście do piszącego te słowa w 1986 r. – Tymczasem na Zachodzie jej przeszłość pozostaje nieznana. Osłabia to jej znaczenie dzisiaj. Oto dlaczego, należy jak najczęściej i jak najgłośniej o tej przeszłości pisać i mówić”.

Działalność naukowa dr. Jędrucha w dziedzinie historii Polski była ściśle nakierowana na problematykę dziejów sejmu i konstytucjonalizmu. W tej mierze najpoważniejszym osiągnięciem jest jego *sui generis* encyklopedia historii polskiego parlamentaryzmu pt. „Constitutions, elections and legislatures of Poland, 1493–1977. A guide to their history”, wydana w 1982 r. przez University Press of America z Waszyngtonu. Publikacja ta spotkała się z przychylnym przyjęciem nauki, zarówno krajowej, jak i zagranicznej. Świadczą o tym liczne recencje (por. Bibl. CPH 394/83; 410/85; 461/87).

Lista publikacji historycznych dra Jędrucha nie jest długa. Ilość jednak nie jest tutaj najważniejsza, lecz jakość, która jest niezwykle wysoka. Należy też podkreślić, iż w publikacjach tych autor ujawniał szczególnie wyczuć zainteresowań czytelnika zagranicznego, do którego w pierwszym rzędzie adresował swoje prace. Miejsce publikacji, którym był przede wszystkim zasłużony periodyk „Parliaments, Estates and Representations”, wydawany przez wspomnianą na wstępie International Commission, świadczy dodatkowo o wysokiej randze tych prac.

Przemiany polityczne w Polsce w 1989 r. i jej powrót do grona państw demokratycznych dr Jędruch powitał z niezwykłą radością. W 1990 r. opublikował własnym sumptem swój przekład na język polski klasycznego dziś utworu Kennetha Wheare'a pt. *Ciała Ustawodawcze*. Tyśiąc egzemplarzy tego dzieła zostało podarowanych posłom i senatorom wybranej w 1990 r. pierwszej legislatury III Rzeczypospolitej.

Dr Jacek Jędruch był szczególnie dobrze znany i bardzo lubiany przez wszystkich, którzy w ostatnim dziesięćciu lat brali udział w corocznych zjazdach międzynarodowej Komisji historyków parlamentaryzmu. Wyrazem uznania, a zarazem zaufania tej społeczności było powierzenie mu odpowiedzialnej funkcji skarbnika, którą pełnił do ostatniej chwili życia.

Żegnając dra Jacka Jędrucha, pozostaję w przekonaniu, że pamięć o Nim i jego dorobek znajdują należne sobie trwale miejsce także w historiografii polskiej¹.

WACŁAW URUSZCZAK (Kraków)

¹ Constitutions, Elections and Legislatures of Poland, 1493–1977. A guide to their history University Press of America, 1982 Washington D. C. USA

Election Boycotts in the Second and Third Republics of Poland and their Social Implication. Parliaments, Estates & Representation, vol. 7, Part 2, Dec. 1987, Pageant Publishing, England. Publication of the Records of the Sejm and Sejmiks of Poland, [w:] Parliaments, Estates & Representations, vol. 9, Part 1, June 1989, Pageant Publishing, England.

Constitutional Devices for Blocking the Rise of Absolutism in Seventeenth century Poland. Parliaments, Estates & Representations, vol. 10, Part 2, Dec. 1990, Pageant Publishing, England.

Polish Constitutional Heritage in the Light of the French Revolution Parliaments, Estates & Representations, vol. 12, Part 1, June 1992, Pageant Publishing, England.

Revival of the Senate of Poland in the Light of its History. Bicameralisme, Sdu Uitgeverij Koninginnergracht, 's-Gravenhage 1992.

Tłumaczenie na polski: *Ciała Ustawodawcze (Legislatures)*, K. C. Wheare (copyright Oxford University Press 1963, 1967) – Bicentennial Publishing Corporation New York, 1990.

Roman Schnur (1927–1996)

W dniu 5 sierpnia 1996 r. zmarł Roman Schnur, emerytowany profesor Uniwersytetu w Tybindze, wieloletni kierownik Katedry Prawa Publicznego tej uczelni, wybitny badacz prawa konstytucyjnego, administracyjnego oraz historii ustroju, prawa i idei, zasłużony dla rozwoju współpracy naukowej polsko-niemieckiej, doktor honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego.

Roman Schnur urodził się 20 października 1927 r. w lotaryńskiego pochodzenia rodzinie urzędniczej w małym miasteczku Merzig w Zagłębiu Saary tuż nad granicą niemiecko-francuską. Granica ta stała się dlań później symbolem jedności Zachodu, łącząc go różnymi więzami współdziałania z prawnikami francuskimi. Należał do pokolenia, którego początki były trudne: zanim mógł w 1947 r. zdać maturę, przeżył dramat służby wojennej, internowanie w Anglii, ucieczkę z lazaretu. Studiował prawo w Moguncji i pierwszy egzamin państwowy złożył w 1951 r. Doktoryzował się dwa lata potem na podstawie cenionej rozprawy o Związku Reńskim w niemieckiej historii ustroju. Jak wielu przedstawicieli niemieckiej młodzieży prawniczej pozostawał długo pod wpływem nauk odrodzonego po wojnie i „zdenazyfikowanego” Carla Schmitta. Podobnie też jak wielu profesorów w Niemczech łączył uniwersytecki etat z pracą w administracji państwowej. Schnur był w Kraju Saary odpowiedzialny za przeprowadzenie generalnej reformy administracyjnej. Habilitował się u Ernesta Forsthoffa w Heidelbergu na podstawie znanej erudycyjnej monografii o pojęciu ustawy, będącej m.in. głęboką krytyką teorii i polityki prawa w Trzeciej Rzeszy. Stale pogłębiał swe badania nad nauką administracji, w szczególności nad zasadnością stosowania w niej metod komparatystycznych. Równocześnie studiował dzieje sukcesów i porażek ustrojów demokratycznych w latach międzywojnia. Przenikliwie intelektualnie studia poświęcał m.in. Hobbesowi i Machiavellemu; fascynowała go zasada władzy. W 1965 r. objął Katedrę Prawa Publicznego na nowoutworzonym Uniwersytecie Ruhry w Bochum, gdzie współpracował z autorytetami tej miary co Frido Wagner, Eberhard Laux i Fritz Rietdorf, m.in. nad reformą studiów administracyjnych. W 1968 r. został powołany na kierownika Katedry Porównawczego Prawa Administracyjnego i Publicznego w renomowanej Wyższej Szkole Administratywistów w Spirze; od 1972 r. aż do przejścia na emeryturę w 1993 r. kierował Katedrą Prawa Publicznego na Uniwersytecie w Tybindze. Tu doszedł do największej sławy – jako badacz i nauczyciel akademicki, ale również jako znakomity organizator nauki – był m.in. współredaktorem renomowanych periodyków „Der Staat” i „Die Verwaltung” – i jako inspirator wielu naukowych przedsięwzięć. Jego żywy umysł i szerokie zainteresowania twórcze pozwoliły Mu odnieść sukcesy na polu umacniania międzynarodowej współpracy prawników.

Roman Schnur posiada wielkie zasługi w krzewieniu współpracy z nauką polską. Był organizatorem odbywanych do dziś niemiecko-polskich kolokwiiów, podejmujących węzłowe problemy teorii i funkcjonowania administracji, zaopatrywał polskie Wydziały Prawa

i Administracji w światową literaturę, był życzliwym opiekunem polskiej młodzieży prawniczej, przyjeżdżającej do Republiki Federalnej Niemiec po naukę, ułatwiał jej nawiązywanie naukowych kontaktów. Doskonale znał Polskę i stan nauk prawnych w naszym kraju. W uznaniu poważnych zasług na tym polu Romana Schnura Uniwersytet Warszawski przyjął Go do grona swoich doktorów honorowych (1991), a Prezydent RP nadał Mu Złoty Krzyż Zasługi.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Max Kaser (1906–1997)

13 stycznia 1997 roku zmarł w 91 roku życia emerytowany profesor prawa rzymskiego Uniwersytetu w Hamburgu (RFN) oraz profesor honorowy Uniwersytetu w Salzburgu (Austria), Max Kaser. Był najwybitniejszym romanistą obecnego stulecia i uczonym, który całe swoje życie poświęcił nauce. Dla Kasera była to nauka prawa rzymskiego. Prawo to stało się dla Niego wręcz duchowym prawem rodzimym¹, a o jego nauce sam mówił, że jest ona wiecznym i niewyczerpalnym składnikiem ludzkiej myśli i kultury. Tak też w nekrologu, ogłoszonym przez Institut für Römisches Recht, Juristische Dogmengeschichte und Allgemeine Privatrechtsdogmatik Uniwersytetu w Salzburgu, przytoczone zostały Jego słowa: *Das Fortleben der Wissenschaft vom römischen Recht hängt entscheidend vom Fortbestand der Einsicht ab, dass für die Bewahrung der menschlichen Kultur die historische Erkenntnis unentbehrlich ist*².

Jednym z wyrazów wysokiej pozycji Kasera w światowej nauce są przyznane mu doktoraty honoris causa uniwersytetów w Bordeaux, Camerino, Glasgow, Grazu, Innsbrucku, Madrycie (UNED), Neapolu (Federico II), Paryżu (Sorbona), Pretorii i Rio de Janeiro. Był też członkiem zwyczajnym Akademii Nauk w Getyndze i Wiedniu, zagranicznym członkiem Akademii Nauk w Atenach, Katanii, Mediolanie, Neapolu, Rzymie i Turynie, członkiem – korespondentem Bawarskiej Akademii Nauk w Monachium i British Academy w Londynie oraz honorowym członkiem Society for the Promotion of Roman Studies.

Dorobek naukowy Maxa Kasera jest ogromny i doskonale znany każdemu, kto zetknął się naukowo z prawem rzymskim. Publikował do ostatnich lat swego życia – ostatnia monografia o *Ius gentium* ukazała się w 1993 r.³ Gdy w 1976 roku, osiągnąwszy wiek 70 lat, wyrażał skromną prośbę wobec losu, by pozwolił mu jeszcze trochę pozostać przy pracy na tym – jak pisał – wspaniałym polu, jakim było dla Niego prawo rzymskie⁴, sam zapewne nie przypuszczał, że wzbogaci jeszcze tak znacznie swoje naukowe osiągnięcia. Szczegółowe wykazy bibliograficzne, omówienia i analizy dorobku ukażą się zapewne wkrótce w fachowych czasopismach wraz z pośmiertnymi wspomnieniami. Tu podkreślić można kilka tylko aspektów.

Po pierwsze, nazwisko Kasera łączone jest przede wszystkim z Jego fundamentalnym dziełem, tj. podręcznikiem prawa rzymskiego, wydanym w ramach „Handbuch der Rechtswissenschaft” w trzech tomach: I. *Das römische Privatrecht*. Erster Abschnitt: *Das altrömi-*

¹ „Geistiges Heimatrecht” – por. IURIS PROFESSIO. Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag, Wien-Köln – Graz 1986. s. 5 (Widmung); por. też niżej przypisy 17 i 18.

² M. Kaser, *Recht und Geschichte*, Sigmaringen 1990, s. 149.

³ M. Kaser, *Ius gentium*, Köln-Weimar 1993 (Forschungen zum römischen Recht, Abh. 40).

⁴ „...auf diesem wunderbaren Arbeitsfeld” – por. przedmowa M. Kasera do jego: *Ausgewählte Schriften*, tom 1, Camerino 1976, s. IX.

sche, das vorklassische und klassische Recht (wydanie I München 1955; wydanie II w nowym opracowaniu München 1971); *Das römische Privatrecht*. Zweiter Abschnitt: *Die nachklassischen Entwicklungen* (I wydanie München 1959; II wydanie poprawione München 1975); III. *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1966. Podręczniki te stanowią podstawę do orientacji w dotychczasowych osiągnięciach i ustaleniach romanistyki, wytyczają licznymi wskazówkami nowe obszary wymagające zbadania i – jak się powszechnie podkreśla – trudno sobie wręcz wyobrazić sytuację, aby nie można było w każdej kwestii sięgnąć najpierw do „Kasera”.⁵ Znaczenia tych dzieł Kasera dla wszystkich romanistów oraz innych badaczy, zainteresowanych prawem rzymskim, nie sposób przecenić. W uproszczonej wersji jednotomowej (jako *Ein Studienbuch*) podręcznik Kasera funkcjonuje od 1960 roku jako podstawowa pomoc dydaktyczna dla studentów prawa. Ukazało się już kilkanaście wydań niemieckich⁶, kilka wydań angielskich (głównie dla Republiki Południowej Afryki), oraz w językach holenderskim, hiszpańskim, fińskim i japońskim.

Ponadto, działalność naukowa Kasera przypadła na dwa okresy w nauce prawa rzymskiego, z których pierwszy odznaczał się nastawieniem na badania interpolacjonistyczne tekstów źródłowych prawa rzymskiego (tzw. *Textforschung*). Drugi (tzw. *Sachforschung*) przyniósł odejście od tradycyjnych poszukiwań interpolacji i jednoznacznego przeciwstawiania jednolicie traktowanego prawa klasycznego prawu poklasycznemu i justyniańskiemu w kierunku badania historycznych nawarstwień w poszczególnych etapach rozwoju prawa prywatnego, dostrzeżenia kontrowersji wśród samych jurystów klasycznych oraz zróżnicowania ich stylów prawnych, uwzględnienia przemian poklasycznych m.in. w postaci tendencji do skrótownych opracowań oraz tzw. wulgaryzacji prawa, a wreszcie klasycyzmu Justyniana obok właściwych dla tego okresu interpolacji. Sam Kaser przyznaje, że – tak jak jego pokolenie romanistów – przez długi czas skłaniał się do daleko idącej krytyki tekstu i dopiero w późniejszych latach osiągnął wobec niej pewien dystans i rezerwę, uznając m.in., że badania interpolacyjne osiągnęły już swój szczyt i nie mogą przynieść nowych, wartościowych rezultatów. Podkreślał jednak, że obie metody wiążą się ze sobą i tylko łączne ich stosowanie może zbliżyć badacza do historycznej prawdy.⁷ Do najważniejszych opracowań Kasera zaliczyć trzeba dlatego również jego prace metodologiczne, syntetycznie ujęte w książce *Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung* (Wien 1972), zbierającej w całość wcześniejsze rozważania i wyznaczającej nowe metodologiczne spojrzenie na badania źródeł prawa rzymskiego. Książka wywołała znaczną dyskusję⁸ i niewątpliwie wpłynęła w istotny sposób na kierunki i metody badawcze w romanistyce, w szczególności u młodych badaczy, wkraczających w naukę. Sam jednakże Kaser również powracał niejednokrotnie w dalszych swoich badaniach do poprzednich poglądów, dokonując ich weryfikacji i przewartościowania w świetle nowej perspektywy metodologicznej.⁹

⁵ Por. SZ 93 z 1976 r., s. VIII.

⁶ Piętnaste z 1989 r. omówił M. Kuryłowicz w CPH tom 42, zesz. 1–2 za rok 1990, s. 187–188.

⁷ To, że Jego naukowa działalność przypadła na dwa tak przeciwne okresy w badaniach romanistycznych, uznawał za swojego rodzaju tragedię uczonego („eine gewisse Tragik meines Forscherdaseins”) – por. przedmowę do *Ausgewählte Schriften* (wyżej, przypis 4), s. VIII.

⁸ Por. F. Wieacker, *Textkritik und Sachforschung. Positionen in der gegenwärtigen Romanistik*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom.Abt. (SZ) Bd. 91, 1974 r., s. 1–40.

⁹ Tak np. w 1981 roku ukazała się nowa wersja pierwszego artykułu Kasera, opublikowanego w 1931 roku w Zeitschrift der Savigny-Stiftung (por. niżej przypis 10), napisana już z innych podstaw metodologicznych. Licznymi „Nachbemerkungen” uzupełnił wydanie swoich wybranych artykułów (p. wyżej przypis 4); podobnie zresztą następny zbiór prac (z 1986 roku), zawierający „Ausgewählte, zum Teil grundlegend erneuerte Abhandlungen – p. niżej przypis 19. Por. też SZ 103, 1986, s. XI („Max Kaser zum 80. Geburtstag”).

Wreszcie, nazwisko Kasera związane jest nierozdzielnie z najważniejszym w światowej nauce prawa rzymskiego czasopismem „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte” w jego części romanistycznej („Romanistische Abteilung”). Pierwszy raz opublikował artykuł na jego łamach w 1931 roku¹⁰ i od tej pory nie było prawie numeru, w którym nie znalazłaby się Jego rozprawa. W historii czasopisma zajął prestiżowe miejsce autora, który publikował w nim najwięcej i najczęściej: „ein in der Geschichte der Zeitschrift einmaliges Phänomen”¹¹. Od 1954 roku znalazł się formalnie w składzie osobowym redakcji, chociaż już wcześniej należał do jej najbliższych współpracowników. Zasługi Kasera i w tym zakresie były więc ogromne i zawsze wysoko oceniane.

Krąg uczniów profesora Kasera jest obszerny i międzynarodowy. Wysoka pozycja, rozległość zainteresowań, prestiż naukowy, a wreszcie życzliwość, jaką okazywał każdemu, kto chciał się zainteresować prawem rzymskim, zjednywały Mu sławę prawdziwego mecenasa młodych romanistów. Jak zauważono, drogę do Niego znaleźli romanisci z Włoch, Szwajcarii, Polski, Finlandii, Holandii, Hiszpanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki czy nawet z Republiki Południowej Afryki i Japonii.¹² Skromnym wyrazem uznania i podziękowania stały się książki jubileuszowe, wręczane Mu przy kolejnych rocznicach. W 1973 roku ukazały się *Studien im römischen Recht*, opracowane i wydane przez uczniów Kasera, współpracujących z Nim na uniwersytecie w Hamburgu. Okazją była 65 rocznica urodzin oraz zakończenie akademickiej działalności w Hamburgu (w 1971 roku).¹³ Rok wcześniej poświęcony został Kaserowi (*Omaggio a Max Kaser*) z okazji Jego przejścia na emeryturę trzeci numer włoskiego czasopisma INDEX. Quaderni camerti di studi romanistici” (Napoli 1972). Krąg autorów był obszerny i międzynarodowy. Polską romanistykę reprezentowali Henryk Kupiszewski, Wiesław Litewski i Adam Wiliński.¹⁴ Siedemdziesięciolecie uhonorowane zostało przez *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*¹⁵ oraz osobną księgą jubileuszową romanistów niemieckich: *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag* (München 1976). Dzieś sięć lat później 80. rocznica urodzin znalazła swój wyraz również w *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*¹⁶ oraz w księdze: IURIS PROFESSIO. *Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*.¹⁷ Tym razem uczestniczyli w niej romanisci siedmiu krajów: obok niemieckojęzycznych (Niemcy, Austria, Szwajcaria) także z Finlandii, Włoch, Republiki Południowej Afryki i Polski (H. Kupiszewski). Wyrażone przy tej sposobności oceny kilkudziesięcioletniej twórczości naukowej oraz aktywności akademickiej Maxa Kasera rozpoczynają się od mówiącego właściwie wszystko stwierdzenia: *Für die Wissenschaft vom römischen Recht ist es ein Glücksfall, daß MAX KASER sein unermüdliches Wirken ganz in den Dienst dieses Arbeitsfeldes stellte*.¹⁸

Podkreślić należy także wątek polski. Dzięki pobytom stypendialnym w Münster, Hamburgu i Salzburgu uczęszczali w seminariach Kasera profesorowie Adam Wiliński, Henryk

¹⁰ M. Kaser, *Besitz und Verschulden bei den dinglichen Klagen*, SZ 51, 1931, s. 92–125. Por. wyżej przypis 9.

¹¹ Por. SZ 103, 1986, s. XI.

¹² Por. SZ 103, 1986, s. XI–XII.

¹³ *Studien im römischen Recht. Max Kaser zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Hamburger Schülern*. Herausgegeben von Dieter Medicus und Hans Hermann Seiler, Berlin 1973 (Hamburger Rechtsstudien, Heft 65).

¹⁴ Por. Zoltan V e g h, *Omaggio a Max Kaser a Salisburgo*, LABEO. Rassegna di diritto romano 19/2; Napoli 1973, s. 257.

¹⁵ Por. wyżej przypis 5.

¹⁶ Por. wyżej przypis 9.

¹⁷ Por. wyżej przypis 1 oraz recenzję M. Kuryłowicza w SZ 105, 1988, s. 922–930.

¹⁸ Tak rozpoczyna się „Widmung” w IURIS PROFESSIO (p. wyżej przypisy 1 i 17), s. 5.

Kupiszewski, Marek Kuryłowicz i Tomasz Giaro.¹⁹ W bliskich kontaktach naukowych pozostawał z Nim prof. Wiesław Litewski. Uczestnictwo w seminariach nie ograniczało się do formalnych posiedzeń. Prof. Kaser był nadzwyczaj otwarty na wszelkie dyskusje naukowe i nie szczędził na nie czasu, także podczas konsultacji indywidualnych. Z godną podziwu i wielkiej wdzięczności cierpliwością czytał również rękopisy przygotowywanych do publikacji tekstów, udzielając rad i wskazówek oraz dokonując własnoręcznych poprawek. Cieszył się też zawsze, gdy zgromadził przy swym stole, zastawionym przez niezwykle życzliwą (również już nieżyjącą) Małżonkę, gromadkę swoich uczniów ze wszystkich stron świata. Był to dla Niego dowód, że prawo rzymskie ciągle znajduje swoich wyznawców. To prawo, któremu poświęcił całe swoje godne życie.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

¹⁹ M. Kaser był również recenzentem pracy doktorskiej T. Giaro. Od Giaro pochodzi natomiast obszerne omówienie dorobku Kasera, zebranego w wyborze artykułów p.t. *Römische Rechtsquellen und angewandte Juristenmethode. Ausgewählte, zum Teil grundlegend erneuerte Abhandlungen*, Wien-Köln-Graz 1986 – por. T. Giaro, *Über methodologische Werkmittel der Romanistik*, SZ 105, 1988, s. 180–262.